

Harold J. J. J.

I N M E M O R I A M

JOSIP HAMM

(3. XII. 1905 – 23. XI. 1986)

U Beču je 23. studenoga 1986. umro, a u Zagrebu na groblju »Mirogoj« 28. studenoga pokopan akademik Josip Hamm, jedan od velikana današnje slavistike, profesor slavenske filologije na Zagrebačkom i Bečkom sveučilištu, jedan od osnivača Staroslavenskog instituta i prvi urednik *Slova*. Svojom razgranatom filološkom, organizatorskom i pedagoškom djelatnošću ostavio je neizbrisive tragove u znanosti.

Potekao je iz slavnskoga sela Gat kod Valpova, osnovnu školu pohađao u Osijeku i Petrinji; klasičnu gimnaziju završio u Osijeku 1924. god., slavistiku studirao u Zagrebu kod D. Boranića i S. Ivšića; diplomirao 1929. Službovao na gimnazijama u Prištini, Karlovcu i Zagrebu (II. muška realna gimnazija). Od 1933. bio je honorarni lektor poljskoga jezika na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, gdje je 1934. doktorirao s disertacijom o leksikografskome radu Matije Petra Katančića. Od 1948. do 1960. bio profesor slavenske filologije s osobitim obzirom na starocrkvenoslavenski jezik na istom fakultetu (1948-1954. docent; 1954-1958. izvanredni prof.; 1958-1960. redovni profesor); od 1960. do odlaska u mirovinu 1976. profesor slavenske filologije u Beču.

Svoj istraživački, znanstveni put prof. Hamm je započeo s poljskim, jer je kao absolvent 1928. dobio jednogodišnju stipendiju u Poljskoj i ondje (Krakov, Varšava, Lavov) slušao predavanja istaknutih slavista: T. Lehr-Spławińskoga, M. Małeckoga, J. Rozwadowskoga, K. Moszyńskoga i drugih. Po preporukama Małeckoga i Nitscha dobio je mjesto honorarnoga lektora poljskog jezika na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Napisao je udžbenike poljskog jezika i književnosti, obradio pojedine teme hrvatsko-poljskih književnih veza, prevodio poljske književne tekstove na hrvatski i surađivao u poljskim novinama. S Andrijom Štamparom i Julijem Benešićem osnovao je u Zagrebu Društvo prijatelja Poljske, koje je unaprijedilo hrvatsko-poljsku kulturnu suradnju i koje je u doba Rujanskog rata 1939. organiziralo prihvatni centar za poljske civilne i vojne izbjeglice. Zbog pomoći poljskim izbjeglicama završio je u gestapovskom zatvoru i bio interniran u Graz.

Istraživao je hrvatske dijalekte – štokavski i čakavski. Obradio je štokavštinu rodne Donje Podravine. Zbog čakavskog dijalekta obišao je mnoge otoke (Lošinj, Krk, Olib, Silba, Ist, Premuda, Brač i dr.). Zajedno s M. Hrastom i P. Guberinom monografski je obradio Susak, otok na zapadnom rubu Kvarnerskog arhipelaga, po mnogočemu osebujan i u jeziku gdje čuva stare, prvobitne čakavske crte. Bavio se pitanjima povijesti hrvatskoga jezika i pitanjima njegova standarda i u tom smislu obrađivao riječi u povijesnom Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije; surađivao je u *Jeziku*, časopisu za kulturu hrvatskoga književnog jezika i bio član njegova uredništva u prvih osam godišta; sudjelovao u izradi *Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Matica hrvatska i Matica srpska 1960); napisao gramatike hrvatskog ili srpskog jezika za strance. Istraživao je jezik Gradišćanskih Hrvata i uredio *Njemačko-gradišćansko-hrvatski-hrvatski rječnik* (1982).

Ono po čemu je prof. Hamm najviše poznat, istraživanje je staroslavenskoga jezika, književnosti i glagolizma. Honorarno je predavao staroslavenski jezik na Filozofskome fakultetu u Zagrebu od 1941. god. Napisao je prve i jedine poslijeratne udžbenike staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj (čitanku i gramatiku), koji, dopunjavani u četiri izdanja, preko četrdeset godina služe kao temeljni udžbenici staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj. Zajedno sa Svetozarom Ritigom i Vjekoslavom Štefanićem prof. Hamm je 1948. u Zagrebu obnovio krčku Staroslavensku akademiju, koja je 1952. konstituirana u Staroslavenski institut. Zajedno s njima pokrenuo je institutska izdanja: *Slovo i Radove Staroslavenskog instituta*. Sam je uredio prvih trinaest brojeva *Slova* i tematski ćirilometodski br. 21: *Glagoljica – jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*. U *Slovu* i *Radovima* objavio je više od polovine svojih studija o glagolizmu i glagoljstvu, recenzirao knjige i časopise o staroslavenštini, osvrtao se na članke o staroslavenskoj objavljeni u domaćim i stranim časopisima, pisao o kongresima i znanstvenim skupovima na kojima se referirala staroslavenska problematika, pisao nekrologe staroslavenistima i dr. U *Slovu* je, dakle, pratio sva suvremena zbivanja u paleoslavenistici, što pokazuje njegova bibliografija (*Slovo* 25–26, 7–16; 35, 151–154).* Prof. Hamm je poticao paleoslavenističke radove i provodio ih u djelo. Prvi je u djelo proveo inicijativu s moskovskoga međunarodnog slavističkog kongresa da se pristupi radu redakcijskih staroslavenskih rječnika, koji bi se nadovezali na češki *Slovník jazyka staroslověnského*. Već 1959. počeo je u Staroslavenskom institutu organizirati rad na ekscerpiranju glagoljskih izvora i na tom poslu angažirao mlade suradnike. Stvarne temelje radu na Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije položio je prof. Hamm. U proteklih trideset godina završeno je ekscerpiranje izvora i započeto redigiranje građe.

Prof. Hamm je priređivao kritička izdanja glagoljskih i ćirilskih tekstova, pa i čitave rukopise. Zanimali su ga biblijski tekstovi u glagoljskim rukopisima, i to koliko su njihove književne i umjetničke vrednote došle do izražaja u prijevodima ano-

nimnih glagoljaša. Izdanjem Solomonove *Pjesme nad pjesmama* iz hrvatskoglagoljskih rukopisa 14. i 15. st. (*Slovo* 6-8, 195-230) pokazao je da je to malo književno remek-djelo prevedeno u glagoljske rukopise s latinskoga predloška i da su prevodioci i prepisivači (tekst se nalazi u desetak rukopisa) »kadšto štošta mijenjali samo da bi joj izraz pod njihovim perom postao što skladniji i što ljepši«. Zanimala ga je *Judita* ne samo zbog toga što je to jedan od najdramatskijih biblijskih opis: već i zbog toga da utvrdi postojanje predmarulićevskog teksta i odredi Marulićev odnos prema tomu tekstu, ako ga je uopće poznao, jer Marulićevu slobodnom umjetničkom prepjevu *Judite* 1501. »pripada naslov prvoga hrvatskoga umjetničkog djela«. Čitanja biblijske knjige o *Juditi* pronašao je u šesnaest hrvatskoglagoljskih rukopisa (13-15. st.) i u dva tiskana brevijara 15. i 16. st. (*Radovi Staroslavenskog instituta* 3, 105-201) i pokazao da je Marulić mogao poznavati glagoljicu i starije glagoljske crkvenoslavenske knjige u kojima je *Judita* bila prevedena barem u 13. st. (v. *Slovo* 11-12, 148-166). Istraživao je i izdao *Apokalipsu* iz bosanskih rukopisa, knjigu kojom se završava i zaključuje *Biblija* vizijom novoga svijeta, »novog neba i nove zemlje«. *Apokalipsa* je sačuvana u tri reprezentativna bosanska rukopisna zbornika iz 15. st.: *Hvalovu*, *Mletačkome* i *Radosavljevu*, koji su prepisani s glagoljskih predložaka. Tekst *Apokalipse* iz tih rukopisa važan je u vezi s pitanjem »Crkve bosanske« i prof. Hamm je pokušao rekonstruirati njezin prvobitan tekst i izdao ga je (*Slovo* 9-10, 43-103). Proučavanja biblijskih tekstova u glagoljskim knjigama navela su prof. Hamma na zaključak da u krugu anonimnih glagoljaša iz druge pol. 14. st. »možda treba tražiti prave začinjavce i začetnike našeg umjetničkog pjesništva, one, koji su izgradili naš najstariji narodni književni jezik i pjesnički izraz i time poslužili kao uzor, za kojim će se povoditi pjesnici zlatnog doba hrvatske čakavske i čakavsko-štokavske renesansne književnosti« (*Slovo* 6-8, 213).

Kritički je u latiničkoj transliteraciji priredio čitav rukopis *Frašćićeva psaltira* iz 1463, jedinog sačuvanog hrvatskoglagoljskog psaltira s komentarom. Tekst psaltira usporedio je sa *Sinajskim psaltinom* i utvrdio da se *Frašćićev* s njime u mnogome slaže. Priredio je izdanje više puta izdanih *Kijevskih listića* iskazujući sumnju u njihovu izvornost. U rukopisu je ostao nedovršen tekst *Brevijara Vida Omišljani* iz 1396, koji je pripremao za izdanje.

O glagoljici, hrvatskoj filologiji i njezinim nosiocima prof. Hamm se brinuo u Enciklopediji Jugoslavije i obrađivao pojedine jedinice. Tragao je za izgubljenim glagoljskim rukopisima i tiskanim knjigama. U Berlinu je uspio ući u trag glagoljskom *Misalu* iz 1402, koji je s još nekoliko glagoljskih liturgijskih rukopisa 1627. poslan u Rim u Kongregaciju za nauk vjere da posluži za redigiranje novih liturgijskih izdanja. U Vroclavu je otkrio potpun primjerak Kozičićevih *Knjižica od žitija rimskih arhijereov i cesarov* iz 1531. god. Mikrofilmske snimke pronađenih glagoljskih knjiga donosio je u Staroslavenski institut, gdje se proučavaju i čuvaju. *Berlin-*

ski misal identificiran je kao rukopis krasnopisca i minijatora Bartola Krbavca (Pantelić), a mikrofilm vroclavskog primjerka Kožičićevih Životopisa rimskih papa i careva poslužio je za Tutschkeovo kritičko izdanje teksta 1983.

U Beču je oživio djelovanje *Association Internationale de Phonologie*, koju su nekoć pokrenuli N. S. Trubeckoj, R. Jakobson i A. Martinet; bio urednik časopisa *Wiener slavistisches Jahrbuch*; u austrijskoj akademiji inicirao i vodio veliki projekt popisa slavenskih rukopisa u Austriji. Pod njegovim mentorstvom i po njegovim uputama G. Birkfellner je priredio katalog glagoljskih i ćirilskih rukopisa u Austriji. Brinuo se za rad na spomenutom njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatskom rječniku.

Prof. Hamm je istraživao život i rad dvaju velikana hrvatske kulture – slavista Vatroslava Jagića i panslavista Jurja Križanića. Prije nego što je došao na Bečko sveučilište, na mjesto gdje je nekoć djelovao V. Jagić puna tri decenija i od Beča stvorio jedno od najjačih slavističkih središta, prof. Hamm je napisao studiju o Jagiću i Poljacima (1951), a kad je 1963. Sovjetska akademija nauka izdala prvu knjigu Jagićevih pisama pisanih ruskim učenjacima od 1865. do 1886. u briljantnoj obradi V. Vinogradova, prof. Hamm je potaknuo Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti da izda pisma iz Rusije Jagiću iz istog razdoblja, jer se u bogatoj Jagićevoj korespondenciji (preko 1300 pisama) odražava ondašnje humanističko i slavističko stvaralaštvo, društvena i politička tematika. Priredio je i temeljitim komentarima protumačio dvije knjige pisama (preko 550). Njegovim je zalaganjem Jagiću (trideset godina poslije smrti) postavljeno poprje u arkadama bečkog sveučilišta (dar I. Meštrovića).

Sa strašću je tragao za Križanićevim izgubljenim djelima, pisanim u Rusiji i Poljskoj. U Vilnu, gdje je Križanić na povratku iz Rusije 1678. stupio u dominikanski red, prof. Hamm je tražio njegov izvještaj »o moskovskim stvarima«, koji je Križanić namjeravao dati Propagandi u Rimu. Spremao se na put u Sibir, u Tobolsk, jer je Križanić ondje proveo petnaest godina u izgnanstvu i napisao *Gramatiku* i svoje glavno djelo *Politiku*, ali je morao odustati. Nije, međutim, odustao od namjere da se, barem u mikrofilmovima i fotokopijama, prikupe Križanićeva djela za Jugoslavensku akademiju i da se u njezinu okrilju izdaju sabrana djela Jurja Križanića. Jugoslavenskoj akademiji pribavio je filmove nekih Križanićevih djela i sam priredio dva njegova djela, koja je Akademija izdala u povodu 300. obljetnice Križanićeve smrti: *Objasnenje vivodno o pismě slověnskom* (1983) i *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku* (1984). Pokazao je da je Križanić u lingvističkim pitanjima bio ispred svoga vremena i da je anticipirao ideje koje su se pojavile istom kasnije. Kao jedan od najboljih poznavalaca Križanićeva života i djela, izabran je da na svečanom otvorenju IX. međunarodnog kongresa slavista u Kijevu 1983,

koji se odvijao u znaku 300. obljetnice Križanićeve smrti, održi plenarni referat: *Древность и современность о Юрии Крижаниче*.

Uz glagoljske i ćirilske tekstove i rukopise prof. Hamm je pronalazio i izdavao stare latiničke rukopise. Pomogao je da se latinički rukopis *Dijalozi Grgura Velikoga* iz 1513. otkupi u Londonu 1966. iz knjižnice Sir Thomasa Phillippsa, te je sam priredio kritičko izdanje u ediciji Starih pisaca hrvatskih i time pokrenuo izdavanje proze Marulićeva vremena, u koju bi trebalo ući desetak što većih što manjih djela iz prve četvrtine 16. st., dakle iz vremena u kojem je još živio pjesnik *Judite*. Po njegovoj ocjeni izdavanje tih djela moglo bi značiti »prekretnicu u povijesti hrvatske, pa i općeslavenske dijalektologije i dijakronijske lingvistike«. Za istu je ediciju priredio latiničke *Cvjetice sv. Frane*. Grafijski komplicirane tekstove u transkripciji je pojednostavio tako da ih mogu čitati i oni koji nisu filolozi. Za *Dijaloge Grgura pape* utvrdio je da se »u svojem žanru slobodno mogu mjeriti s najboljim djelima svjetske književnosti«.

Smrt je prekinula njegov rad na priređivanju rukopisa Benešićeva *Rječnika hrvatskoga književnog jezika*, koji je Jugoslavenska akademija počela izdavati gotovo trideset godina poslije autorove smrti. Prof. Hamm, Benešićev suradnik i prijatelj, uglavnom je dospio za tisak prirediti građu od slova A do S (do riječi serenada), koju je obradio Julije Benešić (a od slova S do Ž građu će odabrati i tekst obraditi književnik Slavko Mihalić). Za života prof. Hamma objavljeno je šest knjiga *Rječnika* (a – mondenstvo).

Živa aktivnost prof. Hamma u svjetskoj slavistici i lingvistici očitovala se članstvom u međunarodnim slavističkim tijelima. Bio je član i dugogodišnji potpredsjednik Međunarodnog komiteta slavista i predsjednik komisija toga komiteta: za fonetiku i fonologiju, za povijest slavistike, za transkripciju, član Komisije za Rječnik općeslavenskoga književnog (crkvenoslavenskog) jezika; predsjednik Međukademijskoga odbora za onomastiku Jugoslavije. Bio je član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (od 1956. dopisni, a od 1977. redovni); pravi član Austrijske akademije nauka (od 1966) i dopisni član Makedonske akademije nauka i umjetnosti (od 1979).

Odlikovan je jugoslavenskim Ordenom rada s crvenom zastavom (1961); bugarskim Ordenom Kirila i Metodija I. stupnja (1963); poljskim Zlatnim križem (1972); austrijskim ordenom Grosses Ehrenzeichen des Landes Burgenland; Čehoslovačka akademija nauka dodijelila mu je srebrnu plaketu (1968); Sveučilište u Vroclavu (1973) i Sveučilište u Kijevu (1983) počasni doktorat. Uz sedamdesetu obljetnicu života izašla su tri zbornika u njegovu čast: *Wiener slavistisches Jahrbuch*, Bd. XXI, Wien 1975, 303 str.; *Festschrift zu Ehren von Josip Hamm*. Bereiche der Slavistik. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975, 360 str.; *Slovo* 25-26, Zagreb 1976, 467 str.

Sa Staroslavenskim institutom vezale su ga čvrste i trajne veze do kraja života. Kao bečki profesor brinuo se za nj, za biblioteku je nabavljao paleoslavenistička izdanja koja su se pojavljivala u svijetu, mikrofilmove i fotokopije novopronađenih glagoljskih rukopisa i tiskanih knjiga, pomagala za čitanje mikrofilmova, dijelove stroja za slaganje institutskih izdanja, pa i lijekove za pojedine suradnike i njihove najbliže. Uz knjige obično su bili slatkiši i cvijeće, a s posebnom je radošću donosio mimoze iz svoga lopudskog »gijardina«. Svojevremeno je Staroslavenski institut imao najmoderniji mikročitač u Zagrebu, koji je donio prof. Hamm, pa su mnogi radije dolazili u Institut da čitaju mikrofilmove, nego u Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku. U Staroslavenski je prof. Hamm svraćao na svojim brojnim dolascima u Zagreb i odlascima iz Zagreba i uvijek u njemu nalazio otvorena srca svojih studenata i suradnika. Mladenačkim zanosom do posljednjih snaga, koje su bile neizmjerne i neiscrpne, poticao je na ustrajnost i otkrivao ljepote rada i istraživanja. Stoga ćemo svojega dragoga Profesora zadržati u sjećanju s ljubavlju, poštovanjem i zahvalnošću.

ANICA NAZOR

*Poslije objavljivanja bibliografije izašli su još članci:

Роль мнимых мелочей в изучении культурного наследия. Проблемы изучения культурного наследия, Москва 1985, 369–373.

Randbemerkung zur Entstehung und Entwicklung der serbokroatischen Schriftsprache. Sprachen und Nationen in Balkanraum herausgegeben von Ch. Hannick, Slavistische Forschungen, Bd. 56, Köln 1987, 65–76.